

A RUHÁK ANYAGA ÉS KÉSZÍTŐI

A ruhaanyagok megszerzésének és a ruhák előállításának körülményei a történelem folyamán változásokon mentek át.

A ruházatkodás számára a bőr hosszú ideig olcsóbb és könnyebben hozzáférhető anyag volt, mint a gyapjúból nemezelt és a szőtt posztó. A külföldi kelmék elterjedésével a társadalom rétegződésének egyik látható jele éppen a ruházat anyagában megmutatkozó különbség volt. A társadalom csúcsán állókat eleinte csak e bizánci, perzsa, ill. angliai, olasz, török import anyagok és a nemes prémek, finom bőrök gazdag választéka különböztette meg a juhbőr ruhás néptől. A fejedelemség korában a mindkét nembeliek által viselt főfedő, a süveg anyaga is a társadalmi hovatartozás szerint különbözött a finom import kelmétől és nemes prémtől a nemezig és bőrig. A köznépé báranybőrből vagy nemezből készült.¹ Az anyagok árbeli különbsége olyan óriási volt, „hogy a szegényebb rész (nemesség) itt is a néppel, s illetőleg sokáig a ködmennel maradt” – legalábbis Bethlen Miklós szerint, „aki még a XVII. század végén gr. APOR Istvánt ködmenből nyuszt és bársonyba öltözött embernek nevezé”.² A szövés fejlődésével, a víziványolók XIV.

¹ KÖVÁRI 1860. 48.; SzT 1995. VII. **kucsma** címszó; *Régi erdélyi viseletek* 1990. 67. kép, 19. ábra.

² KÖVÁRI 1860. 17.

század végi elterjedésével, a hazai manufaktúrák létrejöttével és megerősödésével, értékben a finom kelmék és a bőr közé iktatódott a *brassai kékposztó*, a *fodor posztó* és az *aba*.³ Ezek az anyagok drágaságuk ellenére már megfizethetők voltak, s a székelység előkelőbbjeinek rangjelzőivé váltak. A házi szövés és szabás, de legalábbis a varrás végül a legelérhetőbbé, legközségesebbé a durva posztóruhákat tette, és ugyanakkor a kezdetleges ruhakészítési eljárásokat konzerválta. Az anyaghasználat különbségei és a képzett szakemberek munkájának igénybevétele avagy mellőzése a ruházat társadalmi rétegek szerinti elkülönüléséhez vezetett.

BŐRRUHÁZAT

Szőrös bőrből fejre való *süveg* vagy *kucsma*⁴ felsőruha, a szőrtelenítettből pedig lábbeli, öv és táska készült. Noha 1847-ben „néhol bocskort s még bundát is csaknem merő készíttelen bőrből láthatni”, „nagy része ezeknek készítve van”.⁵ A szőrös bőrruhákat szücs mesterek készítették. A szücsipar, a Székelyföld egyik legerősebb iparága, a nagyobb városokban már a XVI–XVII. században – Marosvásárhelyen 1520-ban,⁶ Székelyudvarhelyen 1579-ben,⁷

³ KÖVÁRI 1860. 18–20. szerint posztót Erdélyben 1546 óta gyártanak. A hozzáférhetőbb anyagok ára az 1627-es és 1642-es árszabályzatok szerint:

A boroszlói singe	28–33 pénz
brassai, kék, szederjes singe	45–75 pénz
fodor posztó singe	60 pénz
festett aba vége	5 ft
báránybőr	6–8 pénz

⁴ CSEREY 1976–1977. 135. és SzT I. 1975. 576. **kucsma**, VII. 1995. 626.

báránybőrkucsma címszavak.

⁵ KÖVÁRI 1847. 230.

⁶ BARABÁS 1907. 86.

⁷ FODOR 1974. 184.

Kézdivásárhelyen 1649-ben⁸ – céhes keretek közé került. A csíkszeredai és gyergyószentmiklósi szücsöket 1649-ben a csíkszeredai csizmadiacéh fogadta tagjai sorába.⁹ 1840 körül Erdélyben 1850 szücs dolgozott.¹⁰ Ekkor még a bundát „a nép igen szereti viselni, úgy, hogy láthatni embert nálunk, aki tetőtől talpig bőrben vagyon”.¹¹ 1744-ben az erdélyi szücsstermékek etnikai különbségeket jeleztek: másféle ködmönt készítettek a magyaroknak, a románoknak és a szászoknak. A magyar és román ködmönnek volt cifrázott és *alábbvaló*, *paraszt* változata. A szászok az 1744-es erdélyi limitáció szerint *nagy* és *galléros* ködmönt hordtak. Divatos volt ekkor a cifra *mellrevaló* is.¹² A *kucsmák* változatai mögött hasonló különbségek lappanghatnak.¹³

A bőr felsőruháknak a XIX. század második feléig volt nagy szerepük a székely férfiviseletben, ezután jórészt átadták a helyüket a karöltős háziszóttos vagy bolti szövet felsőruháknak vagy az azokkal borított bőrruháknak, *bőrösöknek*. A nők ruhatárából a bőrruhák tájanként más-más időszakban szorultak ki. A háromszéki nők a XIX. századi parafernumlevelek tanúsága szerint már nem jártak bőrkészítményekben. Az itteni bundák mindenikét finom gyári posztó, szövet borította: *habos matéria* (1802.), *cirkát* (1834.),

⁸ CSEREY 1976–1977. 127.

⁹ TARISZNYÁS 1982. 103.

¹⁰ KÖVÁRI 1847. 230.

¹¹ KÖVÁRI 1847. 230.

¹² KONCZ 1895. 187.

¹³ A kézdívásárhelyi szücsök a XVIII–XIX. század folyamán háromféle változatban készítették, erre utalnak legalábbis a *süveg*, *német süveg* és *hosszú süveg* megnevezések. CSEREY Zoltán szíves szóbeli közlését ezúton is köszönöm.

plizér (1855.), *brassai szederjes posztó* (1872.) és *rókatorok, medvebőr* vagy *nyestprém szegélyezte*, ezek egyike-másika nevével is szerepel a *bunda* vagy *suba* szó jelzőjeként. Egy 1809-es hozománylevél *magyar subáról*, egy 1879-es *magyar bundáról* beszél. Más a helyzet a fáziskésésben levő területeken. Feltehetőleg bőrkészítmények a Nyárad menti szolgáltatók XIX. század eleji, bérbe kapott *bőrbundái*, illetve mellrevalói,¹⁴ továbbá a menasági hozománylevelekben 1865-ig, illetve a csíkszentdomokosiakban 1886-ig rendszeresen jelenlévő *mejjrevalók*. Az utóbbiakat általában *fláner ujjal* látták el. A régi magyar szücsökre tehát már csak a peremvidékeken volt szükség. MALONYAY Gyergyószentmiklóson talált Asztalos Sándor személyében olyan szücsöt, aki még a XX. század elején cifrabundát készített.¹⁵ Városon mind kevesebben, a csíki és udvarhelyszéki falvakban viszont többen élhettek ilyenek. Csak Farkaslakán tíz mester látta el a környéket hímes készítményeivel, de név szerint ismerünk korondi, zetelaki, lövétei, homoródalmási, gyergyószárhegyi és ditrói mestereket is.¹⁶ Gyimesben ma is készül cifra mellesbunda.

A bőrlábbelik közül VÁMSZER Géza szerint a bocskor a XIX. század végéig „általános hétköznapi lábbelije volt a hegyvidéki csíki lakosságnak”.¹⁷ A szegény férfinép viseletében való jelentőségét a XIX. századi cselédbérek tükrözik: ezeknek a – szíjgyártók készítette – *bocskorszij* elmaradhatatlan tartozéka volt. A bocskor az 1744-es erdélyi limitációban még ötféle változatban szerepelt. Tehát ekkor még –

¹⁴ MOLNÁR 1980. 166.

¹⁵ MALONYAY 1909. 39–41.

¹⁶ GERGELY 1978. 244–249.

¹⁷ VÁMSZER 1977. 134.

feltehetően – céhesmester készítette.¹⁸ A XX. század harmincas, negyvenes éveiben részben házilag állították elő, részben erre specializálódott kismesterektől rendelték meg vagy vették.¹⁹ A parafernumlevelekben e leértékelt lábbelit nem tüntették fel, annál inkább szóltak a csizmáról, főleg Csíkszentdomokoson, ahol a hozomány kötelező tartozéka volt. Menaságon ritkábban, Háromszéken inkább csak kivételesen kapott szüleitől csizmát a leány. Itt már 1834-ben helyettesíthette a *papucs*; esetleg *topánkát* is, csizmát is adtak a szülők (1844). Századunkban Csíkban is, Háromszéken is már a cipőt írták fel a parafernumlevélbe. 1928 után pedig már megkülönböztették a *száras-* vagy *bokacipőt* és a *félcipőt*.

A rangosabb lábbeliknek – szárascipőknek, csizmáknak – a férfiviseletben is nagyobb szerep jutott, mint a bocskornak. A katonaságnál elvárták az illendő és szükséges ruházatot.

Az 1744-es erdélyi limitáció a *csizmák* és *saruk* különféle típusainak határozta meg az árát: szinte valamennyinek volt *férfinak*, *asszonyembernek* és *gyermeknek* szánt változata. Ezek értéke több mindentől függött, így mindenekelőtt az anyagától. Következő szempont a méret volt: pl. volt *női kordoványsaru* és annak *alábbvaló*, alacsonyabb szárú változata. Minőségi különbség miatt szerepelt külön tételként az *asszonyembernek való legjobb*, ül. *másodrendbeli kordovánicsizma*.²⁰

A lábbelit a bőrkikészítő tímárok, vargák és csizmadiák állították elő. A nagyállattartásáról nevezetes Székelyföldnek erősségei voltak ezek az iparágak. Céhes szervezeti kereteikről egészen korai adataink vannak. Székelyudvarhelyen

¹⁸ KONCZ 1895. 187.

¹⁹ VÁMSZER 1977. 134–137.

²⁰ KONCZ 1895. 187.

a tímárcéh 1459-ben alakult meg; ebből vált ki 1635-ben a csizmadiacéh.²¹ 1771-ben a *vargák* nagy mennyiségű marhabőrt készítettek ki.²² Udvarhelyen elsősorban *borjubőr*, Csíksban és Háromszéken inkább *kordován* (kecskebőr) csizmák készültek.²³ A kézdivásárhelyi tímárok 1572-től, a csizmadiák 1638-tól tömörültek céhbe.²⁴ A csíkszeredai csizmadiacéh 1649-ben II. Rákóczi Györgytől kapott kiváltáslevelet.²⁵ Az örmények megtelepedésük után nemcsak Gyergyószentmiklóson, hanem a környező falvakban is tímárműhelyeket létesítettek, amelyek a helyi lakosság megélhetésére is jótékonyan hatottak ki.²⁶ Termékeiket 1770 körül Debrecenben is igen keresték.²⁷ Fontos és régi keletű a tímárok és a vargák marosvásárhelyi működése is: szabadalmaikat Báthory Zsigmond újította meg.²⁸ Híres volt a brassói piros csizma is.²⁹ E mesterségek viszonylag jobban bírták a versenyt a nagyiparral, bár „csizma dolgában, de kivált papuccsal Pest, Bécs, Páris állítja ki kényesebbjeinket” már 1841-ben is.³⁰ A múlt század második harmada végén kétszáz bőrkikészítő és hatszáz lábbelikészítő mester dolgozott csak a nagyobb székelyföldi városokban,³¹ amelyek közé Gyergyószentmiklóst nem is számították be. Nemcsak teljesen új csizmát készítettek, hanem

²¹ FODOR 1974. 183–184.

²² KARLOVSZKY 1896. 228.

²³ KÖVÁRI 1847. 231.

²⁴ CSEREY 1976–1977. 127.

²⁵ TARISZNYÁS 1982. 100.

²⁶ GARDA 1994. 33., 35–36.

²⁷ KARLOVSZKY 1896. 228.

²⁸ BARABÁS 1907. 86.

²⁹ KÖVÁRI 1847. 231.

³⁰ KÖVÁRI 1847. 231

³¹ KOZMA 1879. 311.

fejelést is vállaltak. A századfordulón Maros megyében 1402,³² Háromszék megyében 492³³ cipész és csizmadia dolgozott. Sok közülük vidéken élt. Az általános iparszabadság korában Háromszék nagyobb községei sem szorultak városi javakra: pl. Árkoson, Bodokon, Dálnokon, Uzonban, Gidófalván, Kovásznán nagyszámú iparos dolgozott.³⁴ A XX. századra azonban a gyári lábbeli elterjedése miatt már kevés lábbelikészítőre van szükség.

Az erdélyi ipar jeles, a XVIII. század végén kivitelre is elégséges termékei, a szíjárúk közt kaptak helyet a derék-szíjak és bocskorszíjak.³⁵ A szíjgyártók tevékenységét az ipar szintén fölöslegessé tette. A XIX. század második felének bőrtáskái falusi specialisták munkáiként készültek: ilyen volt a felsőrákosi Nóda Péter.

KELMERUHÁK

Házivászon, vászon ruhafélék

Házilag készítették a női főrevalók legegyszerűbb, lepel-szerű változatait, a férfi és női alsónemüket és a felsőruhák egy részét. Csak női ingből, ingaljból átlag 10–12 párat, de huszonötöt is tartalmazhatott egy kelengye.

³² KOZMA 1879. 311.

³³ PÓTSA 1899. 166–167.

³⁴ KOZMA 1879. 311.

³⁵ KARLOVSZKY 1896. 217.; KONCZ 1895. 188. A szíjgyártók száma 1879-ben, KOZMA 1879 szerint:

	Állandóan	Koronként foglalkozók:
Kézdivásárhelyen	12	9
Marosvásárhelyen	7	–
Székelyudvarhelyen	10	–
Sepsiszentgyörgyön	6	–
Összesen	35	9

A házi készítésbe esetenként beleértendő az alapanyag teljes egészében való előállítás, sőt alapanyagának a megtermelése is. Családonként egy-két véka kendermagot és a gyapot elterjedését megelőző időben esetleg fél-, egy véka lenmagot vetettek. Majd e növények rostjait különböző minőségű fonallá, vászonná dolgozták fel. A legfinomabb minőségű *len-* és *kendervászonból* (lánca és vetülke is virágos szálkender) finom, ünneplő inget, a durvább *kendervászonból* a szegényebbek ünneplő, a gazdagabbak viselő fehérneműt készítettek, a még durvább *szőszvászonból* ingaljat, gatyát, munkára szánt kötényt, sőt viselő felsőruhát: *rokolyát* (szoknya),³⁶ *fersinget* (*lájbisszoknya*), *firiskót* (*durva felsőing*) varrtak. Főleg Háromszéken, de Csikmenaságon is gyakorta szabatlan kendervászon helyettesítette vagy egészítette ki a kelengyebeli fehérneműt. Ennek mennyisége a hozományban 50–60 sing (1 sing Kászonban 66 cm),³⁷ kivételes esetben 261 sing is lehetett. A nagy számok jól jelzik a házimunka háziiparba való átesapását: a vászon piacra vihető pénzforrás volt. Kaptak a menyasszonyok 15–100 sing *gyapotvásznat* és 5–280 sing *gyolcsot* is, de nem mindenütt (Csíkszentdomokoson egyáltalán nem tüntettek fel vásznat a parafernumlevelekben). Az importból származó pamutot háromszéki okleveles adatok szerint – *gyapotfésű* (1721., 1839.), *gyapot fonó tisch* (1832.), *gyapot fonó kerék* (1688., 1819.), *gyolcs szövő lábitó* (1858), *parasztgyócs* (1720) *háziszótt gyócs rokolya* (1817)³⁸ – házilag is feldolgozták. KŐVÁRI is tud róla, hogy Háromszék területén gyapotfonással foglalkoztak az asszonyok.³⁹ Míg a gyapotvászonból általában

³⁶ SZENTIMREI 1972. 190.

³⁷ SZENTIMREI 1972. 167.

³⁸ CS. BOGÁTS 1943. 52–53.

³⁹ KŐVÁRI 1847. 220.

csak finomabb fehérnemű készült, a gyolcsot többféleképpen hasznosították: nem csak rangot jelző 3–5–8 *gyolcsinget* készítettek belőle (melynek a kenderinghez viszonyított illó aránya Csíkszentdomokoson 3:12) hanem, különösen a XIX. század elején, fehér *főre való ruhát, rokolyát és előruhát* is. A gyolcsnak a paraszti viseletben való alkalmazását a segesvári országgyűlés 1683-ban még tiltotta,⁴⁰ mert ekkor ez a vászonféle még nagyrészt drága importáru volt, *Havasalföldről hozott* (1597.), *indiai* (1630.) *sléziai, lengyel* (1678., 1672.), *török*, de már 1596-tól *brassai*, 1679-től segesvári, majd *orbai vetegedett gyolcsról* is olvashatunk. Mivel Zabola Orbai-széki falu, lehetséges, hogy az orbai gyolcs azonos a később többször feltűnő *zabolai* (1723., 1778., 1829.) vagy *székely gyolccsal* (1748., 1791).⁴¹ A XVIII–XIX. században többször feljegyzett *lengyolcs*⁴² kifejezés és KÖVÁRI állítása, miszerint Zabolán vékony, csíkos lenkeszkenőket szőttek, melyeket ORBÁN BALÁZS *fátylaknak* nevezett,⁴³ arra utal, hogy a gyolcs lenből is készülhetett, eszerint a zabolai gyolcs, egyáltalán a székely gyolcs lenvászon is lehetett. A gyolcskeszkenők készítése háziiparrá fejlődött 1842-ben: „az egész helység (Zabola) vékony, csíkos keszkenyők szövésével keresi kenyerét. Ezerenként szedik ezen keszkenyőket vásáros és nem vásáros időben és hordják széjjel az országba.”⁴⁴ Tizenöt év múltán, amikor „a külföldi szövetek leszoríták ezen iparcikket a forgalom teréről,” már csak Torján szőtték.⁴⁵

A XX. században a viseletet még őrző székelyföldi falvakban a boltból készen vett gyolcsból varrt ünneplő mellett

⁴⁰ IMREH – PATAKI 1992. 325.

⁴¹ SzT IV. 1984. 784–787. **gyolcs** címszó.

⁴² SzT VII. 1995. 1016–1017. **lengyolcs** címszó.

⁴³ KÖVÁRI 1847. 220.

⁴⁴ Közli TÁLASI 1979. 514.

⁴⁵ ORBÁN 1869b 136.; 1871. 141.

a viselőinget kender és gyapotból szőtt, vegyesvászonból készítették. Ennek neve Jobbágytelkén *mis-más*, Sóvidéken *elegyes, félágú*, Felsőrákoson *bolon(d)vászon*. Az utóbbinak már kétharmada pamut. „A bordába egy szál sirítottet s egy szál kenderőt vetettek fel mellyéknek s gyapotfonállal öltötték.”⁴⁶

A házilag font fonalakat, illetve a háziszöttes vásznakat elkészítésük után lúgozták. A lúgzóvízhez szalmát vagy tojássárgát is adagoltak, amitől szép sárga lett, s a lúgzás egyszersmind puhította is, napra kiterítve fehéritették. A Homoród mentén a múlt század második felében próbaként mosatlan kenderből szőtt vászonból készítettek nyári munkaruhát. A kísérletet azzal népszerűsítették, hogy a szürke vászon nem látszik a szennyeződés.⁴⁷ A felsőruhákat e célból inkább festették.

A fonalfestésnek több eljárását ismerték. A *rézgálic* (réz-szulfát) rozsdássárgára színezte a kelmét. Kászonból tudunk a fenyőtoboz és hársvirág együtteséből kivont világosbarna kenderfestő anyagról.⁴⁸ Máig közismert a Székelyföldön, hogy az égerfahéj főzete fekete festéket eredményez. GÖNCZI JÁNOS szerint számos más házi festőanyagot is ismertek: „A fonalfestés módját is bámulásig jól értik, s az erre megkívántató festő elemeket is csak a ritkább színek előhozásához veszik a boltból, a közönségesebb színekben ők magok készítenek festéket.”⁴⁹ Az élénkebb piros és kék színeket vagy bolti festékekkel festették, vagy – súlyra, esetleg hossz-mértékre – a kész fejtőt vásárolták. Fejtőfestők⁵⁰ a XVIII–XIX. században Brassóban, Hídvégen, Székelyke-

⁴⁶ Saját gyűjtésem.

⁴⁷ SÁNDOR 1864. 202.

⁴⁸ SZENTIMREI 1972. 169.

⁴⁹ GÖNCZI 1866. 190.

⁵⁰ KÖVÁRI 1847. 222.; CS. BOGÁTS 1943. 39.

resztúron és Kantában működtek. A színezőanyagok, illetve színes fonalak közönségesse válásával a háziszőttés anyagok is egyre színesebbek lettek: az anyag drágasága határozta meg, hogy csak keskeny díszítő sávok, kockák teltek-e ki belőlük, vagy az egész ruhadarab színes lehetett. Itt kell szólnunk még a két szín összesodrásából származó *felleges* vagy *rázott, tarka* szőttessel, amit házi előállítású vagy készen vásárolt fonalból is szőhettek. A színes vásznakból általában női nyári felsőruhákat és Udvarhelyszék egy részén, valamint Marosszéken férfimel-lényeket és ujjasokat is készítettek. Érdekes megfigyelni, hogy a nők korábbi ünnepélyes fehér vagy keskenyen csíkozott ruhadarabjai hogyan szorultak vissza alsóruhává.

A fejtős vásznak a múlt század közepén, a hazai gyáripar megteremtésének és a háziipar fejlesztésének lehetőségein töprengő értelmiségiek körében nagy sikert arattak. Erdővidéken műkiállításokat szerveztek, s a szöveget jutalomban részesítették. Talán ennek tulajdonítható, hogy bár „a műkiállítás megszűnt, de azért ma is a Székelyföld az úgynevezett házi szőtt nyári kelmékkel egész Kolozsvárig kezd kereskedni”.⁵¹ 1870 körül⁵² több mint kétezer székely asszony – százan kö-

⁵¹ KÖVÁRI 1847. 220. Megjegyzendő azonban, hogy ez a gyakorlat jóval régiebb. „A kászoniak a XVII–XVIII. században mind a csíki sokadalomba, mind Kézdivásárhelyre, de még Moldvába is szállítottak vásznat, gyapjúszövetet eladás végett.” IMREH – PATAKI 1992. 326.

⁵² A Székelyföldön 1870-ben a pamut- és kenderszövással háziipar-szerűleg foglalkozók száma

	Állandóan	Koronként
Csík vm.	–	1103
Háromszék vm.	50	545
Marosszék	–	néhány községben többen
Udvarhelyszék	50	280

A piac: a helyi városok, Brassó és más közelebbi szász városok (KOZMA 1879. 295.).

zülük állandó jelleggel – szőtt vásznat saját szükségletén felül eladásra is. A vászonszövésben Csík és Háromszék vezetett, emiatt létesült 1879-ben az Első Székely Szövőgyár éppen Sepsiszentgyörgyön. A székely szöttesek számára mintául szolgálhattak a vásári csikos, kockás és főleg a felleges anyagok (*felleges fláner*, 1822.),⁵³ viszont változatoságuk s ennek megfelelő jelrendszerük már helyi fejlődés eredménye. Híressé válásuk után nemcsak az erdélyi (pl. a segesvári, kőhalmi manufaktúrák), hanem még a bécsi gyárak is kezdték utánozni a székely fejtős szötteseket, csakhamar leszorítva őket a piacról.⁵⁴ A sepsiszentgyörgyi Első Székely Szövőgyár is próbálkozott a rokolyaszöttesek készítésével,⁵⁵ sőt nagyszámú falusi bedolgozójának széles szövőszékeket osztott ki, amin a gyári szövethez hasonló, szélesebb szötteseket lehetett szőni.

Háziposztó, gyapjúszőttes, gyapjúruhák

A házi gyapjúszőtteket a szegényebbek által is viszonylag nagy számban tartott⁵⁶ rackajuh⁵⁷ szőréből leginkább négynyüstösre szőtték, majd *dürückölték* (ványolták). Az így készült *harisnyaposztó*, valamint a *conda-* vagy *zekeposztó*

Maros-Torda vármegyében a század elején 3593 szövőszék volt használatban (BARABÁS 1907. 92.).

⁵³ SzT III. 1982. 1000. **felleges** címszó.

⁵⁴ VITOS 1894–1897. 753–755.; SZAKÁTS 1909. 82–91.

⁵⁵ BUZOGÁNY 1880. 86.

⁵⁶ IMREH – PATAKI (1992. 176.) szerint a XVIII. században meglepő módon a szegény és rang nélküli emberek tartottak több juhot. 1721-ben pl. 22 juh esett egy *inquilinus* (zsellér) familiára.

⁵⁷ 1870-ben a „nemesebb fajhoz tartozó” (merino?) juhok aránya mindössze 0,21%. KOZMA 1879. 225. alapján.

elsősorban a férfiak ruházkozásában játszott fő szerepet, de az utóbbiból készült hosszú kabátszerű *zekét* vagy *condrát* a XIX. század közepéig nők is viselték, „télben zekében ... mentenek az templomban”.⁵⁸ A posztó női viseletben játszott jelentősége fokozatosan csökkent: 1744-ben egy csíkcsicsói szolgálólány bérében még – egy kenderfersing és egy köz rása előruha mellett – ez volt a fő felsőruha.⁵⁹ Szórványosan előfordult a XIX. század eleji marosszéki bérek közt is, és még néhány évtizedig általános volt a háromszéki katona-lányok kelengyében a finomposztó huzatú bunda mellett, de ekkor már csak afféle viselő télikabát lehetett. A posztószövés a székelyeknél háziipar volt: a múlt században főként Kászonban, Kovásznán, Berecken, Sósmezőn és Makfalván játszott nagy szerepet.⁶⁰ A posztón kívül téli szoknyának, fejrevaló kendőnek lazább, kétnyüstös gyapjúszövetet is szőttek, amit nem ványoltak.

A gyári anyagok szerepe a ruházkozásban

A női felsőruhák döntő többsége – a parafernumlevelek tanúsága szerint – vásárolt anyagból készült, s a nemesség ruhadarabjait utánozta. A nemeseknél és a rangosnak számító lófőknél a finomabb kelmék domináltak. Ezek

⁵⁸ APOR 1972. 29.

⁵⁹ SzT I. 1975. 1217. **condra** címszó.

⁶⁰ A posztószövésről foglalkozók száma 1870-ben, KOZMA (1879. 296.) adatai alapján:

	állandóan	időszakosan
Csik vm.	–	43
Háromszék vm.	63	16
Maros-Torda vm.		sokan főleg
Udvarhely vm.		pokrócot és futószőnyeget szőttek.

eredetük, minőségük és áruk szerint igen változatosak voltak.⁶¹ Azonban még a XVII. század végén a főnemes asszonyok is csak a „nagy solemnitásokban öltöztek magok rendek szerint cifrán”, hétköznapokon csak egyszerű rásaszoknyában és mentében jártak.⁶² A XVIII. század első felében nőttek igényeik, ruhatáruk mind a darabok számát, mind az anyagok minőségét illetően módosabbá vált. 1739-ben pl. nemes csíkszentgyörgyi Bochkor Katalin 15 finom *gyolcs*, *selyemmel fejtővel* hímzett inge mellé 5 rásából, *virágos szörkamukából* készült, *ezüstgaland* vagy *ezüst rececsipke* díszítésű szoknyát és 3 *gyolcs*-, illetve *vászonrokolyát*, előbbiekkal azonos anyagú és hasonlóan díszített vagy *selyemből*, *karmazsinból*, illetve *angliai posztóból* készült *vállat*, *előruhát*, *selyemfűzőt* és *keszkenőt* kapott. Ünneplő mentéje *rókamállal bélelt angliai posztóból* készült *rókatatorokkal*, *ezüstgombokkal* és *zsinórozással*, a viselő pedig *rásából*. *Mellrevalói* közül a szebbiket *angliai posztó* borította és *nyestprém* szegte. Két *aranygombbal* rögzített *selyem-* és két *gyöngyöv*, további *nyolc sor jóféle veres gyöngyből álló nyakravaló* egészítette ki az együttest.

A köznép szerette volna öltözetével a főrendet utánozni. Kolozsváron a szolgálók felsőruhaként már 1587–1600 közt olcsó posztó: *köziglér*, *fodor iglér*, *selyem muhar firist*, azaz egy zubbonyféleséget és *fodor iglér szoknyát* kértek bér fejébe.⁶³ A szolgálók körében felébredő igényt az 1683-as segesvári országgyűlés rendelete próbálta fékezni, megtiltván, hogy a parasztok selymet, csizmát, finom posztóholmit viseljenek. „Maximum fehér abát” engedélyezett, mondván, „hordjanak a magok módja szerint való közönséges köntösöket.”⁶⁴

⁶¹ KÖVÁRI 1860. 16–20.

⁶² APOR 1972. 29.

⁶³ SzT IV. 1984. 124. **firizs** címszó. A *firizs* kapcsolataira nézve lásd még NAGY 1984c 291–293. (valószínűleg e viselet a tatároktól lengyel közvetítéssel jutott el hozzánk).

⁶⁴ IMREH – PATAKI 1992. 325.

A székely asszonyok is mind cifrábban vágytak öltözöködni. A XVII. század végén, APOR szerint „... az nemes asszonyokon kívül nem volt három falusi asszonynak mentéje, azoknak is brassai posztóból, báránybőrrel bélelve s prémezve. Értékes, mind szabad, lófő, darabont, jobbágy embereknek feleségek, leányok télben zekében, nyárban egy abroszt vagy kendőt kerítvén nyakok körül, úgy mentenek az templomban; gyolcsrokolyának, selyempántlikának híre sem volt közöttök; most [a XVIII. század elején] sok asszony, leány, akinek férjek vagy atyjok házánál nincsen egy falat kenyerek, mégis cifra az mente, gyolcs az rokolya, drága az párta, asszonyoknak aranyos szélyű gyenge patyolat.” Rangon aluliak viseltek tehát drága anyagból készült drága ruhatípusokat: szoknyát, mentét. „Nézd meg most, igyekezzél fogadni egy lotyó szolgálót, vagy nézd meg még az paraszt jobbágyleányokat is, már ezek között is közönséges az rása ruha, ha penig egy rühös alávaló asszonyt vagy leányt akarsz fogadni, ne is említs neki brassai vagy szebeni egyszer ványolt posztószoknyát vagy mentét, hanem jóféle rásából valót, annak is az aljára három renddel arany massa csipkét, galandot, rókával prémezett, selyemgombbal rakott rásamentét, három forintos pártát, arra szélyes ezüstös pántlikát.”⁶⁵ Marsigli vízfestményen örökítette meg e változás eredményét.⁶⁶ olyan székely lányt ábrázolt, aki a zekéje alatt, az inge fölött piros, magas fűzött *vállat*, továbbá fehér gyolcsrokolyát(?) és zöld posztó *előruhát* viselt. Aranyozott rézlapokkal díszített fekete bársonypártája, három rend piros gyöngye és piros csizmája tanúsága szerint ünneplőben lehetett.⁶⁷ Egy másik, XVII. század végi szé-

⁶⁵ APOR 1972. 28–29.

⁶⁶ BÁNYAI 1940. 24.

⁶⁷ BÁNYAI 1941. 47.

kely hajadont ábrázolója kék *posztószoknyában*, sárgásbarna *előruhában*, söt csípőaljig érő zöld *posztó rövidkabátban* örökölt meg, karján keskeny, csíkos kendővel.⁶⁸ A finom anyagokhoz azonban nem mindenki jutott hozzá egyformán gyorsan: a székelyföldi – bizonytalán szegény – szolgálók öltözetete még sokáig meglehetősen egyszerű maradt. 1744-ben egy csíkcsicsói leány, fekete *conda* mellett, mindössze *kenderfersinget* (vékony anyagú felsőruha: ing vagy lajbis szoknya, esetleg csak szoknya)⁶⁹ kért közzé *posztó előruhával*.⁷⁰ 1801–1832 között felfogadott sóvidéki és Nyárad menti szolgálók az ünneplő *előruhát* igen változatos minőségben és színekben igényelték, de *posztó- vagy szőrszoknyát* nemigen kértek, csupán csepű- vagy négynyüstös *fehér kanavász fersinget*. A *bunda, szokmány, lajbi* közt is igen megoszlottak még a pretenciók.⁷¹

A XVIII. század elejétől a magukat kiváltságosnak érző székely asszonyok igyekeztek ünneplő ruháikhoz import *rása, perpéta* vagy *gránát* anyagot beszerezni. A XIX. század közepére a hazai ipar termékeiből is válogathattak, így az alsósebesi finom gyolcs- és vászongyáréból, továbbá a 43 erdélyi manufaktúra – köztük a nagyszebeni, brassói, nagydísznódi⁷² – gyártmányaiból. Ez utóbbiak *hétpecsétes posztóval*, rásával vagy a könnyebb *flanellal, moldommal* látták el a piacot.⁷³ A szoknyától a posztóborítású *subáig, köpönyegig*,

⁶⁸ *Régi erdélyi viseletek* 1990. 8. kép.

⁶⁹ SZABÓ T. Attila (1971. 303–329.) elemzi az alsóing–felsőing–fersing erdélyi régiségbeli előfordulásaiából leszűrhető nyelvészeti és néprajzi tanulságokat; azonban azt sajnos nem tudja kideríteni, hogy pontosan milyen lehetett az akkori fersing formája.

⁷⁰ SzT I. 1975. 1217. **conda** címszó.

⁷¹ MOLNÁR 1980. 166–172.

⁷² TOLNAI 1964. 220.

⁷³ KÖVÁRI 1847. 229.

kurtiig, ujjasig, lajbiig, a rend ruháig, főre való ruháig minden készülhetett e kelméből. Jórészt *abából, brassai posztóból* szabták a lófök nadrágját, felsőruháját is, csupán a nemesek öltöztek *jóféle kék francia posztó, zöld landis* vagy *veres skarlát mentébe, karasia, sálya dolmányba*, amelyeket további nemes szőrmével vagy finom *matériával* béleltek. A női öltözetben kedvelt gyapjúanyag volt a *plizér, a habos matéria, a pergált, a cirkász* is. A vékony gyapjuszöveteket, főleg a múlt század második felétől, gyakorta csak *szőrnek* nevezték. *Szörből* bármilyen felöltő készülhetett.⁷⁴

A nagy posztókendők általában finom brassai flanelből voltak. A hárászkendők – mint vásári portékák – a merinó juh meghonosítása után terjedtek el. A Székelyföldön ez a juh fajta a mai napig ritka.

Selyemből kevés női holmi készült. Csupán keszkenőből igyekeztek 1–3-at a kelengyékben tudni, amire volt is lehetőségük, mert Nagyszébenben már a XVIII. század második felében gyártottak selymet.⁷⁵ Ezenfelül leginkább előruha, lajbi és szoknya készült belőle, ritkábban ujjas és kurti is. A vászonfélék közül a *karton* volt leginkább hozzáférhető, amit előbb Brassóban, majd az 1840-es évektől a segesvári és szászsebesi gyárban is szőttek.⁷⁶ Ritkább volt a *muszlin*, pedig ezt is készítették a segesvári takácsok,⁷⁷ a *muszuly* és a *patyolat*, amiből inkább előruha, a *bakacsin*, ebből főkötő készült és a XX. század elejétől a *glott, lüsster, szatén* és a *plüss*.

⁷⁴ A felhasznált anyagokat a parafernumlevelekből és a többi, már idézett, forrásból ismerjük.

⁷⁵ KARLOVSZKY 1896. 227.

⁷⁶ KÖVARI 1847. 222.

⁷⁷ KARLOVSZKY 1896. 227.

A házi és gyári anyagú ruhák arányának változása

A parafernumlevelek tanúsága szerint a felsőruhák többsége vásárolt anyagú volt. A XIX. század folyamán azonban egyre inkább tért nyertek a háziszőttes darabok. A század elején még csak az *előruhát*, majd fokozatosan a *szoknyát*, *rokolyát*, *kurtit*, *vizi(t)kát* is igyekeztek házi készítésűekkel pótolni. Szőttek valahány fejkendőt is. A háziszőttes ünnepelő ruhák aránya – hiszen a parafernum ezeknek az életre szóló készletét foglalta magában – Háromszéken általában a vásároltaké alatt maradt, Csíkban viszont gyakorta azok fölé emelkedett. A viselőruhát évről évre többnyire saját készítésével pótolták.

A férfiaknál hasonló jelenséget, a források hiányában, nem tudunk hasonló határozottsággal megállapítani, de egyes jelekből következtethetünk rá. A XIX. század második felének népviseletében, még ünnepre sem jut túl sok gyári anyag, hacsak nem arról van szó, hogy az egykori módosabb réteg teljesen kivetkőzött ekkorra. Egyébként már 1833-ban figyelmeztet SCHEINT: „Az előkelő nemesek és polgárok öltözete a bécsi divat szerint igazodik.”⁷⁸ Lehet azonban, hogy a háziszőttes anyagú férfiruhák tulajdonosai az egykori szegényebb sorsú emberek közül kerültek ki.

A bolti és háziszőttes szoknyák árának különbözősége anyagonként változott: posztó, selyem és finom szöveteké messze meghaladta a *magaszőttekét*, de már a gyári karton és házi fejtős ára az előbbiétől lassan az utóbbi javára emelkedett. A női ruházattal kapcsolatos kiadásokat a házi készítésű darabok a múlt század elején még kis mértékben csökkentették; s ha a jelentőségük fokozatosan nőtt is, nem

⁷⁸ Idézi NAGY 1972. 267.

haladta meg az összérték egynegyedét.⁷⁹ Egy-két ruhadarab örökléssel is átszállhatott anyjáról leányra.

Süvegesek, kalaposok, vastagrauha-szabók és varrónők

Míg a vászonruhát házilag szőtték és jórészt házilag is varrták meg, a bundafélékhez és lábbelikhez hasonlóan a nemezből és vastag posztóból készült fejrevalók, felsőruhák a XVII–XVIII. századi limitációk szerint elsősorban mesteremberek termékei, vásári áruk voltak.⁸⁰

A süvegkészítők közül nevezetesek voltak a kolozsváriak, marosvásárhelyi társcéhükkel.⁸¹ Süvegeket, csuklyákat a posztósok is gyártottak, így a brassóiak is.⁸²

A kalap megjelenésének pontos idejét nem ismerjük; de *kalapos süvegről* a XVI–XVII. századból vannak adataink, többek közt 1631-ből Marosvásárhelyről is.⁸³ 1841-ben a leghíresebb kalapkészítő műhelyek Kolozsváron és Szebenben működtek. A kalaposok erdélyi összlétszáma ekkor 327 volt.⁸⁴ A kalapot hosszú időn át egyidejűleg importálták és exportálták is.⁸⁵ A XIX. században más székelyföldi városokban is kezdtek kalaposok működni, így pl. Székelyudvarhelyen.⁸⁶

⁷⁹ Ezt sugallja legalábbis a csíkszentdomokosi Bara Erzsébet 1906-os parafernumlevelére alapozott számvetés.

⁸⁰ KONCZ 1895. 194. (Az 1744-es árszabásban szürke és fehér szűr három-három méretben, csuklya két színben és három változatban szerepelt.)

⁸¹ BARABÁS 1907. 87.

⁸² KONCZ 1895. 194.

⁸³ SzT VI. 1993b 44. kalapossüveg, továbbá a **kalapossüvegű** címszó (1631).

⁸⁴ KÖVÁRI 1847. 211., 230.

⁸⁵ KÖVÁRI 1847. 230.

⁸⁶ KOZMA 1879. 311.; FODOR 1956. 137.

A finomabb anyagféléseket lehetőleg szakképzett iparosokra, szabókra bízta, akik városokban működtek a céhszervezet szabályai szerint. A legnevezetesebb a marosvásárhelyi szabócéh volt, erről 1514-ből való az első dokumentum. A dél-erdélyi fejletlen kisvárosok iparát a brassói századok kiváltságai szorították vissza, ennek ellenére Székelyudvarhelyen a szabók 1629-től már különváltak a szűcsöktől.⁸⁷ Fiatalabb hagyományokkal rendelkezik Gyergyószentmiklós, ahonnan egy 1820-as összeírás csak tíz mestert jelzett,⁸⁸ és Sepsiszentgyörgy, ahol 1820-ban kaptak kiváltságlevelet.⁸⁹

A posztóruha varrásával ügyesebb kezű falusi emberek, specialisták is foglalkoztak. 1684-ben Kászonban Balás Jánosné egy véka zabért szabott ki egy zekét, amit aztán megrendelője varrt össze magának.⁹⁰ Egy 1791-es csíkménasági irat szerint néhai István Tamás lovaskatona szabómunkával is foglalkozott; 1836-ban az olaszteleki pap zeke varrásért Fejér Mózesnének készpénzzel, egy zeke és egy kis lājbi csinálásaért Csíki József szabónak egy véka búzával fizetett.

Az újabb divatú háziposztó és szöttes házi készítése egyre kevésbé volt elképzelhető. Az egyszerűbb szabásúak még teljesen kiteltek a háztól, a kicsit bonyolultabbakat néhány krajcárért kiszabatták, a testre alakított, igényes formájukat viszont már szabókkal, varrónőkkel készítették. A XIX–XX. században egyre több a falusi szabó, illetve nőnek dolgozó varrónő. Számuk növekedését a varrógép századforduló táján való elterjedése is elősegítette. A felső-

⁸⁷ FODOR 1974. 184.

⁸⁸ GARDA 1994. 32.

⁸⁹ FELSZEGHI 1934. 82.

⁹⁰ IMREH – PATAKI 1992. 326.

ruhák XIX. századi szaporodásának – városi-polgári hatásra egyre inkább elterjedt a *blúz*, *vizi(t)ka*, *köntös (viganó)* – a szabómesterek számának növekedését kellett volna eredményeznie. De másképpen történt: városon a gyári készruha egyre komolyabb konkurenciája a kisipar alkonyához vezetett, a szabómesterek falun töltöttek be még egy ideig jelentősebb, de egyre hanyatló szerepet. Meglepő, hogy a legtöbb menasági kelengyéslevélben már a múlt század elejétől rendszeresen előfordult *bolti* ruhanemű: így *főre való kendő*, *szoknya*, *kurti*, *lajbi*, *köntös*, sőt *női-*, *férfiing* és *bunda* is.

A női főkötőket és ékszereket a *főkötő*- és *aranyművesek* készítették, 1840-ben még 120 ilyen mesterről tud a statisztika.⁹¹ A XIX. század második felében a főkötőkészítés falusi kismesterség volt. VÁMSZER Gézának sikerült megörökítenie egy csikdánfalvi és néhány kászoni főkötőkészítő munkáját.⁹²

SZALMA- ÉS FORGÁCSKALAP-KÉSZÍTŐ HÁZIIPAROSOK

A *csóréfejű búza* szalmájából vagy zabszalmából font *szalmakalap*, majd a forgácskalap készítői háziiparosok voltak. KOZMA Ferenc főleg Maros-Torda és Udvarhely megyéből jelzett több kisföldű vagy nincstelen szalmafonót, akik vásárolt kalászos gabonát dolgoztak fel. „Egész Erdélyt” ellátták termékeikkel. KOZMÁTÓL ismerjük a gyermek- és

⁹¹ KÖVÁRI 1847. 120.

⁹² VÁMSZER 1977. 137–142.

női kalapok piaci „értékét” is.⁹³ Szalmakalap fonásáról máig híres a marosszéki Jobbágytelke, továbbá az udvarhelyszéki Bözöd, Béta, Dobó és Vágás. A nyárfaforgács kalapot a háromszéki Csomakőrösön máig készítik.⁹⁴ A XIX–XX. században ez a megélhetés fontos forrása.

⁹³ KOZMA 1879. 298. Mivel KOZMA nem választja külön a szalmakalap- és szalmaedény-készítőket, most csak a néprajzi ismereteink szerint kalapkészítésre vonatkoztatható adatait ismétlem meg. De még így is bizonytalan, hogy a számadatok milyen mértékben vonatkoznak az egyik vagy a másik terméktípus készítőire, sőt az is lehet, hogy ugyanaz a háziiparos mindkettővel foglalkozott.

	szalmafonással	időszakosan	állandóan
		foglalkozók száma	
Maros-Torda vm.			
Jobbágytelke		200	–
Udvarhely vm.			
Béta		80	–
Bözöd		200	–
Kórispatak		100	–
Dobó		többen	–
Vágás		többen	–

Termékek értéke: gyermek-kalap 14–30 krajczár, nő-kalap 40–50.

⁹⁴ Néprajzi feldolgozásuk: MOLNÁR 1970.; 1976.